

történt az intézmény életében. A kezdetektől jól megalapozott dialektológiai és szociolingvisztikai kutatóprogram napjainkig jellemző. A tanulmány a tanszék tevékenységeit a következő pontok szerint ismerteti: a) kutatási területek, b) a nyelvjárásgyűjtés hagyománya, c) határon túli kapcsolatok, d) a szombathelyi dialektológiai szimpozionok, e) a nyelv-földrajztól a névföldrajzig konferenciasorozat, f) a tanszék feladatai, küldetése és kutatási tervei. A tanulmányt záró irodalomjegyzék (166–174) tudománytörténeti forrásjegyzéknek is tekinthető a szombathelyi műhely vonatkozásában.

A kötetet a benne szereplő szerzők legfontosabb életrajzi adatainak magyar és angol nyelvű bemutatása zárja (177–182).

4. A sorozat tizenegyedik kötete a tizedik, jubileumi kiadvány után egyfajta jutalomjátéknak is tűnhet, miként ilyen szerepe lett volna a tervezett helyszínek, a konferenciának másodszor is helyet adó Kolozsvárnak is. A világiárvány, mint annyi mindenben, itt is nem várt körülményeket teremtett. A személyes jelenlét ezúttal nem valósulhatott meg. Tartalmát tekintve a kötet első pillantásra pótlásnak tekinthető: az van benne, ami az eddigiekből kimaradt. A pótlás azonban új utak felé mutat. Olyan kutatási lehetőségek kerültek előtérbe, illetve kaptak hangsúlyt, mint a helynévkölcsönzés és a szófajváltás kognitív vonatkozásai (BENŐ ATTILA), a kétnyelvű névhasználatba belépő harmadik nyelv névkölcsönzésének lehetséges útjai (MIKESY GÁBOR), identitásmozgások a személynevekkel kapcsolatban mind a névhasználat, mind a nevek helyesírása terén államnyelvi viszonyok között (VÖRÖS FERENC, LEHOCZKI-SAMARDŽIĆ ANNA–JADRANKA MLIKOTA, KOVÁCS ANDRÁS). További vizsgálatokra indítanak a nyelvjárási régiók és a földrajzi köznevek elterjedésének összefüggései (EÖRY VILMA, FERENCZI GÁBOR) is.

ZELLIGER ERZSÉBET

nyugalmazott egyetemi docens; ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék; Budapest

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2896-5624>, e-mail: zelliger.erszsebet@btk.elte.hu

Vörös Ferenc, Név- és nyelvhasználat a magyar nyelvterület peremvidékén

Az ELTE Szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 4. Savaria University Press, Szombathely, 2022. 336 lap

1. Az alább ismertetett tanulmánykötet VÖRÖS FERENC korábban megjelent írásai mellett két, eddig még nem publikált szócikket tartalmaz. A tanulmányok újraközlését többek között az indokolta, hogy tematikai sokszínűségük ellenére ugyanazt a gondolatot járják körül: a Trianon következtében az anyaországtól elszakított magyarság név- és nyelvhasználatának alakulását, történeti előzményeit, jelenkori helyzetét.

A szerző előszavából (9–11) a bemutatott kötet anyagának keletkezéstörténetén keresztül megtudhatjuk, hogy mikor és milyen körülmények között került először kapcsolatba VÖRÖS FERENC a határon túli magyarság nyelvhasználatának kérdésével, illetve milyen szakmai és személyes kapcsolatok segítették kutatásában, az adott problematika alaposabb megismerésében. Kibontakozik előttünk a mintegy négy évtizedes életpálya és annak legjelentősebb eredményei: monográfiák, családnévatlazok, nemzetközi konferenciasorozat indítása. Ez utóbbi sikerességét az előadások anyagának tizenegy szerkesztett és lektorált kötetben való megjelenítése is bizonyítja. Szerzőnk sokoldalúságát példázza, hogy a történeti és a jelenkori családnévállomány adatbázisba rendezése mellett olyan informatikai háttérrel dolgozott ki, mely a korpuszban való keresésen túl az adatok adattáblákká való alakítását segíti. Ez előfeltétele volt annak, hogy a térinformatikai szoftver segítségével kartogramokat lehessen előállítani.

A kötet tizenkét tanulmánya a határon túli magyarok név- és nyelvhasználatának bemutatásán keresztül rámutat a 20. századi történelmi változásoknak a magyarság sorsát, identitását befolyásoló hatásaira, a kérdéskörrel kapcsolatos regionális sajátosságokra, a névkutatás eredményeinek a nyelvpolitika számára is hasznosítható tanulságaira.

2. Az első két tanulmány a VÖRÖS FERENC munkásságát meghatározó területeknek, a családnév kutatásnak és a (történeti) nyelvföldrajznak a közös fókuszában található kérdéseket vet fel. A Nyugat-magyarországi és burgenlandi családnevek a történeti nyelvföldrajz nézőpontjából című írás (13–49) bevezető részében az ausztriai Burgenland tartomány elnevezésének létrejöttéről kapunk tájékoztatást. E rövid kitérő mindenképp indokolt, a „szóban forgó földrajzi-közigazgatási terminus ugyanis csupán a 20. század elején keletkezett, ám a cím többi szava történeti megközelítést ígérve látszólag ellentmondásban van ezzel” (13). A szerző a gyakorlatiasság elvét követve, a körülményesebb kifejezéseket elkerülendő használja a *Burgenland* toponimát, amikor a 18. század eleji magyar nyelvterület legnyugatibb peremének családneveit vizsgálja. Alapul az 1720-as országos összeírás anyaga szolgál, melyet a 2009-es magyar népesség-nyilvántartás adataival és Ausztria Magyarországgal határos régióinak nyelvföldrajzi vonatkozásaival vet össze. A rendelkezésre álló adatbázisok jellemzését követően a családnevek térbeliségének ábrázolásához használt nyelvtechnológiai alkalmazásokat ismerhetjük meg. Az 1720-as korpuszban a mai Burgenland területén leggyakoribb családnevek bemutatása után VÖRÖS az *Unger* családnév névföldrajzát vázolja fel. A név a Magyar Királyság legnyugatibb határrégiója mellett a felső-magyarországi német ajkú bányavárosok térségében fordult elő az átlagosnál gyakrabban. Ezt követően a tanulmány az *-ics* (*-ovics*, *-evics*) képző 18. századi nyelvföldrajzát veszi szemügyre, majd a *-mann* utótagú nevek téri tagolódását vizsgálja kellő alaposággal. A vizsgált régió családneveit érintő morfológiai jelenségek sorát a *-sky* képzős nevek nyelvföldrajzából levonható tanulságok folytatják. A lexikális típusok közül a szerző a *Rozmán*-t mint jellegzetesen nyugat-dunántúli családnevet tárgyalja részletesebben. A tanulmány végén, a jövevényréteghez tartozó családnevek után egy magyar eredetű név, a *Nagy* kerül a vizsgálat középpontjába.

A második tanulmány 18. század eleji családnév-regionalizmusokat mutat be a Magyar Királyság nyugati szegletéből (51–76). A szóban forgó terület névkorpusza – mely az 1720-as összeírásból származik – nem teljes, hiszen csak az adóköteles személyek nevei szerepelnek benne, valamint a kiváltságokkal rendelkező települések személynévanyaga sem lett feljegyezve. A vizsgált névanyag etimológiai rétegeivel kapcsolatban megtudhatjuk, hogy „döntően német, kisebb részben szláv és magyar családnevekkel találkozhatunk” (51). Elsőként

a német eredetű, *-er* képzős családnevek névföldrajzát ismerhetjük meg. A tanulmányt kiegészítő térképmelléletek vonatkozó ábráiból megtudhatjuk, hogy a vizsgált névtípus elsősorban a Magyar Királyság nyugati határszélén, ott is mindenekelőtt a német ajkú településeken gyakori. Tovább szűkítve a vizsgálat körét a *-hofer*, *-dorfer*, *-berger* névrészes családnevek kerülnek a középpontba. A *Hafner*, *Gerencsér*, *Loncsár* és *Fazekas* közös motivációjú családnevek nyelvföldrajzi megoszlásának párhuzamba állításával – számos más tanulság mellett – kirajzolható a korabeli német–magyar nyelvhatár. A térképmellékletben huszonegy ábra egészíti ki a tanulmányban leírtakat, illusztrálja a tárgyalt nyelvi adatok földrajzi megoszlását.

A felsőpulyai magyarságról olvashatunk a harmadik tanulmányban, mely az ausztriai településre jellemző kisebbségi nyelhasználattal kapcsolatos – szerzőnk által vezetett – kutatás tapasztalatait foglalja össze (77–92). Egy kisebbségi nyelv fennmaradásának alfája és omegája az adott nyelv vitalitása, illetve az adott nyelv presztízse. E tényezőket pozitívan (és negatívan is) befolyásolhatja az érintett állam nyelvhasználatot szabályozó jogrendje. Az osztrák jogrendszer e téren való fejlődéséről és ezzel együtt a kisebbségi – köztük a magyar – nyelvhasználat szintereinek bővüléséről kapunk tájékoztatást a tanulmány bevezetőjében. A magyar nyelv státuszában jelentős változást eredményezett egy 2000-es kormányrendelet, melynek értelmében helyi szinten a német mellett a magyar is hivatalos nyelvként használható. A felsőpulyai magyarok identitásával kapcsolatban a tanulmány megjegyzi, hogy merőben más, mint a Kárpát-medence többi régiójában élő magyar kisebbségé. „Expressis verbis megfogalmazták: ők nem magyarok, hanem osztrákok” (83). VÖRÖS FERENC véleménye szerint ennek háttérében a jólétet biztosító osztrák államhoz való lojalitás áll. Az (anya)nyelvi kompetencia tudatos fejlesztésében meghatározó szerep jut az anyanyelvű iskoláztatásnak. A tárgyalt szakcikk e tekintetben is részletes képet fest a felsőpulyai helyzetről, majd a felekezeti hovatartozás és az egyházi élet bemutatása kerül sorra. A fentebb említett kisebbségvédelmi intézkedések csak lassítani tudták a negatív folyamatokat, a felsőpulyai magyarság a nyelvcserhelyzet előrehaladott állapotában van.

A családnév földrajzi térképlapok nemcsak egy adott kor családnévállományának területi eloszlásáról tanúskodnak, de a megfelelő szempontok alapján lefolytatott diakrón vizsgálatok, történeti és jelenkori adatok összevetése útján a népességmozgás modellálására is alkalmasak. Ennek az újfajta megközelítésnek az első eredményeit teszi közzé a kötet soron következő írása (93–132). A korabeli népesség nyelvi-etnikai összetételének meghatározása segíthet a nyelvhatárok meghúzásában. Kérdés viszont, hogy a családnevek nyelvi alkata megfelelő támpontot nyújt-e a probléma megoldásához. VÖRÖS FERENC véleménye szerint – mivel jobb módszer jelenleg nem áll rendelkezésünkre – kénytelenek vagyunk ezt alkalmazni. Alapfeltétel viszont, hogy kellő mennyiségű adattal dolgozzunk. „Mindenekelőtt a személynevek tájhoz, beszélőközösséghez és/vagy nyelvhez köthető jegyei jelenthetik a kiindulópontot. Ezen belül a) a morfológiai, morfoszemantikai megformáltság, b) a regionális kötöttségű tövekből létrejött családnevek, c) az eredetretegek korpuszon belüli arányainak vizsgálata segítheti az ilyesféle munkálatokat” (96). A szerző ezen feltételek figyelembevételével fogja vallatóna a rendelkezésére álló hatalmas korpusz névadatait. A tanulmányhoz tartozó térképmelléklet huszonegy ábrán mutatja be a vizsgált névadatok területi eloszlását.

A több mint száz éve kisebbségi helyzetben élő magyarság személynévállományát számtalan külső hatás érte, például az erőszakos államnyelvűsítés, a többségi társadalom

névasszimilációs törekvései, illetve az ezzel szembeni védekezési mechanizmusok. A Névhasználati motivációk a Kárpát-medencei magyar nyelvterület külső régióiban című szakcikk ezen folyamatoknak az adott területen élő magyarság névállományára gyakorolt hatásait mutatja be (133–152). Tétélesen megismerkedhetünk a szomszédos országok anya-könyvezési és névhasználati előírásaival, valamint az azokban élő magyarság személyneveinek jellemzőivel.

A soron következő tanulmány a szótáraknak mint a családnévfeldrajzi kutatások segédkönyveinek a fontosságáról szól az Erdélyi magyar szótörténeti tár névtani hasznosságát bizonyítva (153–181). A SZABÓ T. ATTILA és kollégái által összeállított kiadvány ugyan nem tartalmaz személynévi szócikkeket, mégis fontos forrása a névkutatásnak. Etimológiai és nyelvföldrajzi információk tömegét szolgáltatja családnevek közszói alapját képező regionalizmusokhoz, az egyes szócikkek pedig számtalan család- és keresztnévet tartalmaznak – tájékoztat a tanulmány szerzője. Az írás három névtípussal kapcsolatban vizsgálja a szótárban fellelhető információkat. Elsőként a *fazakas* közszóból keletkezett családnevek dialektális változatairól, azok nyelvföldrajzáról olvashatunk, majd a magyarba román közvetítéssel bekerült szláv eredetű *ohaba* kerül a vizsgálat középpontjába. Harmadikként egy morfoszemantikai típussal, a *-fi* névrészes családnevekkel kapcsolatban informálódhatunk a szótörténeti tár szócikkei alapján.

A következőkben az államnyelvűsített kárpátaljai magyar személynevek sorsáról olvashatunk (183–194). Az egyik leghányatottabb sorsú magyar kisebbség jó néhány impériumváltást volt kénytelen átélni a 20. század eleje óta. Ezek az államváltások a hivatalos nyelv változásával is együtt jártak, ami összekapcsolódott a személynevek államnyelvűsítésével is. Maga a szerző is nem egy olyan idősebb adatközlővel készített interjút, akit még a magyar éra utolsó éveiben (1922 előtt) anyakönyveztek. Nevüket az első Csehszlovák Köztársaság idején csehszlovákosították, majd az 1938/1939-ben visszaállt magyar anyakönyvezési rend szerint visszamagyarosították. A második világháborút követően neveik (is) az oroszosítási folyamat áldozataivá váltak: kötelezővé tették az apai nevek használatát, eltűntek a magánhangzók mellékjelei, az orosz nyelv szabályaihoz igazítva cirill betűvel jegyezték be őket. Végezetül – Ukrajna függetlenné válásával – a személynevek ukránosítására került sor. VÖRÖS FERENC számtalan példán mutatja be a hivatalos és informális névhasználat során felemerülő különböző névváltozatokat.

A 18. század eleji Magyar Királyság déli és nyugati határvidékének családneveiről, azok etimológiájáról és névföldrajzáról értekezik a következő tanulmány (195–213). Elsőként a II. József uralkodása idején készült magyarországi népszámlálások anyagának névtani hasznosíthatóságával kapcsolatos problémák kerülnek elénk. A szerző szerint ezek ismeretében értékelődnek fel a 18. század eleji országos összeírások. Ezek közül a német és a szláv népességgel érintkező, nyugati és déli vármegyék adatait tartalmazó tékákat veszi alapul a szerző. Az írás elsősorban azt mutatja be, hogy a vizsgált korpusz alapján milyen földrajzi elrendeződés rajzolódik ki a vizsgált családnevek etimológiai rétegeit illetően.

A Horvátországi magyarok a huszonnegyedik órában című írás a Magyarország déli szomszédságában élő nemzetrészt helyzetéről ad számot (215–231). Az 1990-es években dúló délszláv háború utáni gyors konszolidáció következtében azt hihetnénk, hogy az ottani magyarság élete is a régi mederben zajlik. A szerző már tanulmánya elején leszögezi, hogy napjaink Horvátországi kisebbségbarát politika jellemzi: sikeresen ültette át saját joggyakorlatába a jugoszláv állam utolsó időszakának toleráns kisebbségpolitikáját. Mielőtt a szerző bemutatná a horvátországi magyarok helyzetét, előbb a háború, valamint az azt követő béketárgyalások és egyezmények kisebbségeket érintő vonatkozásait vázolja fel.

Ezt követően megismerkedhetünk a 2011-es horvát népszámlálás magyar nemzetiséggel kapcsolatos adataival, a nyelv- és névhasználati jogokkal, a magyar nyelvű sajtó és hitélet helyzetével. Végezetül a kisebbség nyelvén való oktatás három horvát modelljéről olvashatunk. A szerző végül megállapítja, hogy a horvát kisebbségpolitika támogató jogi környezetet biztosít az ottani magyarság megmaradásához. És mégis, számos tényező mutat abba az irányba, hogy a helyi magyar beszélőközösség fogyását, a nyelvcsere folyamatát nem sikerült megállítani.

A nyelv- és névpolitika Kárpát-medencei vonatkozásait egy terjedelmes tanulmány tárgyalja (233–280). A szerző rámutat, hogy az utóbbi tizenöt-húsz évben népszerű témává vált a nyelvi tájkép kutatása. A határon túli magyar nyelvterületek mellett azonban indokolt lenne az anyaországon belül is vizsgálódni, nemcsak azokon a településeken, amelyekben kisebbségi közösségek élnek. Hasznos lenne például az idegenforgalom hatását feltárni egy-egy hazai desztináció nyelvi tájképére. VÖRÖS FERENC tanulmánya – az előbbi felvetés ellenére – a magyarlakta külső régiók névpolitikai kérdéseivel foglalkozó írások sorát gazdagítja. A szerző a témára való ráhangolásként összefoglalja a névpolitika szakterületeit és az ezzel kapcsolatos ideológiákat, majd a többnyelvű államok eltérő névpolitikáját veti össze. Ezt követően a magyar kisebbséggel rendelkező szomszédos államok névpolitikáját veszi sorra, mutatja be kellő alaposággal. Megtudhatjuk, hogy „(t)érségünkben mind a pozitív, mind a negatív tartalmú nyelv- és névpolitika esetében találkozhatunk a) megengedő és/vagy támogató, illetve b) korlátozó és/vagy tiltó gyakorlatot folytató államokkal” (236).

A Rétfalu (Horvátország, Kelet-Szlavónia) hajdani családneveivel foglalkozó tanulmányból kiderül a névföldrajzi térképlapok egy újabb, az eddigiekben még nem tárgyalt területen való hasznosíthatósága (281–315). A vizsgálat a helyi református temető sírfelirataira, közülük is a magyar nyelvű vagy magyar eredetű személyneveket tartalmazókra fókuszál. A legutóbbi időkben ugyan megnövekedett a horvát nyelvű sírfeliratok száma, döntően azonban a (hajdani) magyar népességhez köthetők. Érdekesség, hogy a nem magyar feliratot tartalmazó síremlékek egy része is református szimbólumokat tartalmaz. A sírfeliratok nyelvi és helyesírási tanulmányozása számos tanulságot rejt a helyi magyar közösség korabeli nyelvhasználatával kapcsolatban. VÖRÖS FERENC ezekből a település néhány jellegzetes családnevének névföldrajzát mutatja be térképlapok segítségével. Arra kíváncsi, hogy a vizsgált családnevek a magyar nyelvterületen milyen gyakoriságot mutatnak, illetve hogy a névföldrajzi adatok alátámasztják-e Révfalu reformátusainak délnyugat-magyarországi, drávaszögi és kelet-szlavóniai reformátusokkal való házassági szokásait.

A hitélet nyelvmegtartó szerepéről és a felsőőri református beszélőközösség 21. századi dilemmáiról szól a kötet záró írás (317–336). A hitélet meghatározó szerepe megkérdőjelezhetetlen az anyanyelv megtartásában, főleg olyan kisebbségi helyzetekben, amikor ez az anyanyelv használatának egyedüli nyelvhasználati színtere. A tanulmány a burgenlandi magyar nyelvű hitélet ismertetését bevezetendő tárgyalja a történelmi egyházak szerepét a magyarság anyanyelvűségének megőrzésében. Részletezi a liturgia nyelvére vonatkozó zsinati rendelkezéseket és egyéb dokumentumokat. Az írás a továbbiakban a felsőőri református beszélőközösség anyanyelvű hitéletével foglalkozik, ezen belül a tisztán magyar nyelvű hitéletből a magyar–német kétnyelvűségbe torkolló folyamatra koncentrálna. A helyi magyarság nyelvmegtartása szempontjából pozitívként értékelhetjük, hogy a cikk írása idején legutóbbinak számító lelkes pályázatban alapvető szempontként szerepelt, hogy a gyülekezet leendő vezetője németül és magyarul egyaránt képes legyen szolgálni a híveket.

3. A fentebb ismertetett tanulmánykötet a szerző történeti és jelenkori névföldrajzi, valamint nyelvpolitikai kutatásainak keresztmetszetét adja. A több évtizednyi kutatáson alapuló eredményeket közlő írások bizton számíthatnak a széles szakmai közönség érdeklődésére.

TÖRÖK TAMÁS

egyetemi adjunktus; Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék; Komárom (Komárno, Szlovákia)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3116-9875>, e-mail: torokt@ujss.sk

Vörös Ottó, Szülőföld, nyelv, tudomány

Az ELTE Szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 3. Savaria University Press, Szombathely, 2022. 290 lap

1. A 80 éves VÖRÖS OTTÓ tiszteletére az ELTE Szombathelyi Magyar Nyelvtudományi Tanszéke egy impozáns kötetet jelentetett meg. A közel háromszáz oldalas kiadvány az ünnepelt korábban megjelent írásait, konferencia-előadásait, illetve ezeknek a szerző által újragondolt, átszerkesztett változatát tartalmazza. A tanulmánykötetet lapozgatva a szakma által méltán tisztelt kolléga eddigi életművének keresztmetszetét tekinthetjük át. Helynévkutatás, nyelvtörténet, nyelvjárások és írói nyelv, kétnyelvűség és nyelvpolitika, valamint tudománytörténet. Ezen témakörök a legfőbb mozgatórugói VÖRÖS OTTÓ munkásságának, illetve ezen témakörök köré rendeződnek a kötet válogatott tanulmányai is.

2. A kiadvány HAJBA RENÁTA, TÓTH PÉTER és VÖRÖS FERENC közös előszavával indul, melyben röviden bemutatják ünnepelt kollégájuk életpályájának legfontosabb állomásait (12). Megtudhatjuk, hogy VÖRÖS OTTÓT már főiskolás diákként, a Pécsi Tanárképző Főiskolán is foglalkoztatta szülőfaluja hagyományos gazdálkodásának ismeretanyaga s annak szó-kincse; erről pályamunkát is írt. Középiskolai tanárként kapcsolódott be Vas megye földrajzi neveinek gyűjtésébe. Tevékenységének köszönhetően nemcsak a felgyűjtött települések és a precízen lejegyzett adatok számát gyarapította, hanem az egyetemi doktori és kandidátusi értekezését is a helynevekkel kapcsolatos kutatási eredményeiből írta. 1974-től a Szombathelyi Tanárképző Főiskolának (illetve utódintézményeinek) az oktatója, majd több külföldi felsőoktatási intézmény vendégtanára volt. A Mariborban, Nyitrán, Pozsonyban, majd a révkomáromi Selye János Egyetemen eltöltött tevékeny éveknek köszönhetően a határon túli magyarok nyelvhasználatának, oktatási és nyelvpolitikai helyzetének egyik legkiemelkedőbb ismerőjévé, kutatójává vált. Ezen időszak alatt az érintett régiók tanár szakos hallgatóinak generációi tapasztalhatták meg, hogy a Tanár Úr nemcsak kiemelkedő szakmai tudással rendelkezik, de empatikus, segítőkész, született pedagógus is.

Az előszót GUTTMANN MIKLÓS és MOLNÁR ZOLTÁN nyugalmazott főiskolai tanároknak a tanulmánykötethez írt ajánlása követi (13–14).

3. A könyv szerkezetileg öt nagyobb részre osztható, melyeket a VÖRÖS OTTÓ sokoldalú tudományos érdeklődésének fókuszába kerülő témákat vizsgáló tanulmányok alkotnak. Az első fejezet kilenc szakcikkből áll, melyek földrajzi nevekkal kapcsolatos kérdéseket